

VIR BIMARIS

Od kujawskiego matecznika
do stepów nadczarnomorskich

VIR BIMARIS

Od kujawskiego matecznika
do stepów nadczarnomorskich.

Studia z dziejów
międzymorza bałtycko-pontyjskiego

ofiarowane

Profesorowi Aleksandrowi Końko

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
Instytut Archeologii
Zakład Prahistorii Europy Środkowo-Wschodniej

VIR BIMARIS

Od kujawskiego matecznika
do stepów nadczarnomorskich.
Studia z dziejów
międzymorza bałtycko-pontyjskiego

ofiarowane

Profesorowi Aleksandrowi Koško

Pod redakcją
Marzeny Szmyt
Piotra Chachlikowskiego
Janusza Czebreszuka
Marcina Ignaczaka
Przemysława Makarowicza

Diskusje • Tom 5

Poznań 2019

Adam Mickiewicz University in Poznań
Institute of Archaeology
Department of East-Central European Prehistory

VIR BIMARIS

From Kujawy Cradle to Black Sea Steppes.
Studies on the Prehistory
of the Baltic-Pontic Between-the-Seas

In Recognition
of Professor Aleksander Koško

Edited by
Marzena Szmyt
Piotr Chachlikowski
Janusz Czebreszuk
Marcin Ignaczak
Przemysław Makarowicz

Discussions • Vol. 5

Poznań 2019

Університет імені Адама Міцкевича в Познані
Інститут археології
Відділ Праісторії Центрально-Східної Європи

VIR BIMARIS

Від Куявського гнізда
до Причорноморських степів.
Студії з історії
Балтійсько-Понтійського міжмор'я
присвячені
професору Олександрові Коську

Під редакцією
Мажени Шмит
Пьотра Хахліковського
Януша Чебрешука
Марціна Ігначака
Пшемислава Макаровіча

Дискусії • Том 5

Poznań 2019

Copyright © by the Authors and Archaeologia Bimaris

Komitet redakcyjny serii ARCHAEOLOGIA BIMARIS:

Józef Bednarczyk, Aleksandra Cofta-Broniewska, Janusz Czebreszuk, Sylwester Czopek, Jacek Górski, Marcin Ignaczak, Elena Kalečyc, Viktor Kločko, Aleksander Koško, Nadiežda Kotova, Mykola Kryvalcevič, Przemysław Makarowicz (redaktor), Vitalij Otroščenko, Michail Potupčyk, Marzena Szmyt

Sekretarz tomu: Danuta Żurkiewicz

Recenzenci tomu:

prof. dr hab. Viktor Kločko

prof. UMCS dr hab. Anna Zakościelna

Redakcja i korekta: Mieczysława Makarowicz

Projekt okładki: Aldona Najdora

Zdjęcia wykorzystane na okładce: Danuta Żurkiewicz

Tłumaczenie tekstów: Piotr. T. Żebrowski, Ryszard Reisner, Peter Bogucki i autorzy

Skład komputerowy: Scriptor s.c.

Dofinansowano przez

**SAMORZĄD WOJEWÓDZTWA
WIELKOPOLSKIEGO**

Dofinansowano ze środków: Instytutu Archeologii Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Rektora Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu, Muzeum Archeologicznego w Poznaniu, Poznańskiego Towarzystwa Prehistorycznego, Instytutu Wschodniego Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

Adres kontaktowy: przemom@amu.edu.pl

ISBN 978-83-946591-5-8

Spis treści

WSTĘP	13
Z KUJAWSKIEGO MATECZNIKA	
Janusz Czebreszuk, Marzena Szmyt, <i>O Iwnie na nowo. Cmentarzysko z wczesnej epoki brązu w Iwnie, stan. 2, i kwestia kultury iwieńskiej</i>	17
Lucyna Domańska, <i>Powrót do źródeł, czyli o Łącku raz jeszcze</i>	39
Krzysztof Gorczyca, Eryk Schellner, Katarzyna Schellner, <i>Grobowce kujawskie na rubieży powiatów konińskiego i mogileńskiego</i>	51
Anna Grossman, Łukasz Maurycy Stanaszek, Wiesław Kapła, Łukasz Pospieszny, <i>Zespół grobów z wczesnej epoki brązu na stanowisku 6 w Gąsawie, woj. kujawsko-pomorskie</i>	71
Ryszard Grygiel, <i>Uwagi na temat rozwoju społeczeństw środkowoneolitycznych w rejonie Brześcia Kujawskiego i Osłonek</i>	89
Daniel Makowiecki, Marzena Makowiecka, <i>Patrząc w krowie zęby, czyli o zasadach hodowli bydła kujawskiego w czasach prehistorycznych i średniowieczu</i>	101
Szymon Nowaczyk, Łukasz Pospieszny, Iwona Sobkowiak-Tabaka, <i>Kierzkowo. Przyczynek do badań nad problematyką grobowców korytarzowych kultury amfor kulistych w Polsce</i>	121
Agnieszka Przybył, <i>Czy to możliwe? Przestanki i kontrowersje dotyczące datowania schyłku kultury pucharów lejkowatych na Kujawach</i>	133
Barbara Stolpiak, <i>Fundacja Ochrony Dziedzictwa Społeczeństwa Kujaw w 25-lecie działalności</i>	145
Danuta Żurkiewicz, <i>Depozyt naczyń kultury pucharów lejkowatych z Karczyna/Witowy stanowisko 21/22, powiat inowrocławski</i>	155
ZNAD WISEY I ODRY	
Kamil Adamczak, Stanisław Kukawka, Jolanta Małecka-Kukawka, <i>„Importowane” surowce krzemienne w młodszych fazach grupy wschodniej kultury pucharów lejkowatych</i>	175
Malgorzata Andrałojć, Mirosław Andrałojć, <i>Wędrówki ludów nad Małą Wartą. Planowe badania archeologiczne z wykorzystaniem wykrywaczy metali — szanse i ograniczenia</i>	191
Andrzej Bronicki, <i>Chronologia podgrupy wschodniolubelskiej kultury amfor kulistych w świetle oznaczeń radiowęglowych</i>	201
Lech Czerniak, <i>Kto mieszkał w długich domach? Próba nowego spojrzenia na możliwości rekonstrukcji domu kultury ceramiki wstęgowej rytej</i>	229
Marcin Dziewanowski, <i>Niesformalizowany projekt badań mikroregionalnych na Dolnym Nadodrzu w latach 2013 – 2017</i>	243

Jacek Górski, <i>Uwagi o początkach zachodniej części trzcienieckiego kręgu kulturowego</i>	259
Dobrochna Jankowska, <i>W stulecie Uniwersytetu Poznańskiego: Wkład poznańskiej archeologii uniwersyteckiej w badania nad neolitem</i>	271
Paweł Jarosz, Anita Szczepanek, <i>Grób kultury mierzanowickiej z Jakuszowic na Płaskowyżu Proszowickim</i>	281
Paweł Jarosz, Jan Machnik, Mirosław Mazurek, Anita Szczepanek, <i>Z badań nad obiektami funeralnymi kultury ceramiki sznurowej w Mirocinie na Wysoczyźnie Kańczuckiej — wybrane zagadnienia</i>	295
Sławomir Kadrow, <i>Transformacja kulturowa we wczesnym neolicie południowo-wschodniej Polski w świetle wybranych aspektów technologii ceramiki</i>	313
Mariusz Kowalewski, <i>Grociki krzemienne z wybranych stanowisk kultury niemeńskiej z obszaru Polski</i>	323
Jerzy Libera, Jarosław Sobieraj, <i>O toporach słęzańskich/sląskich/sobótczańskich kilka uwag z od-dali</i>	335
Marcin Maciejewski, <i>Północnopontyjski trop nad Notecią we wczesnej epoce żelaza</i>	349
Mirosław Marcinkowski, <i>Importy ceramiczne w nowożytnym Elblągu na podstawie wybranych przykładów</i>	357
Agnieszka Matuszewska, <i>Kultura pucharów lejkowatych na Nizinie Pyrzyckiej</i>	371
Marek Nowak, Marta Korczyńska, Klaus Cappenberg, Jakob Ociepka, Magdalena Moskal-del Hoyo, <i>Czy w małopolskich ugrupowaniach kultury pucharów lejkowatych funkcjonowały duże osady?</i>	385
Ewa Pawlak, Paweł Pawlak, Andrzej Sikorski, <i>Jedwabie z wczesnośredniowiecznego grobu na po-znańskiej Śródcie</i>	399
Andrzej Pelisiak, <i>Mobilność i konflikty w neolicie i wczesnej epoce brązu — wieloznaczność źró-deł archeologicznych. Wybrane przykłady</i>	405
Marie-Lorraine Pipes, Janusz Kruk, Sarunas Milisaukas, <i>Cattle Ownership and Wealth in the Neo-lithic at Bronocice</i>	415
Marcin M. Przybyła, Anita Szczepanek, Krzysztof Tunia, <i>Grób kultury trzcienieckiej w południowej części stanowiska 5 (G) w Słonowicach, pow. Kazimierza Wielka</i>	435
Katarzyna Pyżewicz, Witold Gruzdź, <i>Zastosowanie krzemienych sztyletów i noży sierpowatych z wczesnej epoki brązu. Wybrane przykłady z obszaru małopolsko-wołyńskiego</i>	445
Jarosław Rola, Jakub Niebieszczanski, <i>Pierwszy grobowiec megalityczny w dorzeczu środkowej Noteci – rozpoznanie magnetometryczne, analiza morfologiczno-strukturalna</i>	455
Marcin Szydłowski, <i>Wstępne rozważania nad kwestią funkcjonowania wybierzysk kopalnia-nych skał wapiennych wśród społeczności kultury pucharów lejkowatych w północno-zachodniej Polsce</i>	463
Katarzyna Ślusarska, <i>Nieobecna obecność — dane do rekonstrukcji produkcji tekstylnej i stroju społeczności schyłku epoki brązu i początków epoki żelaza Niżu Europejskiego</i>	469
Halina Taras, <i>Brązowe sztylety proveniencji wschodniej na ziemiach polskich w epoce brązu</i> ...	485
Paweł Valde-Nowak, <i>Another marker of the Corded Ware Culture</i>	495
Katarzyna Januszek, Dariusz Manasterski, Adam Wawrusiewicz, <i>Atrybuty tucznika z depozytów obrzędowych Pucharów Dzwonowatych z Supraśla</i>	499
Jacek Wierzbicki, <i>O pewnych krzywoliniowych motywach zdobniczych ceramiki kultury pucha-rów lejkowatych</i>	511
Piotr Włodarczak, <i>Małopolskie społeczności kurbanowe u schyłku neolitu i we wczesnej epoce brązu</i>	519
Edwin Zaltsman, <i>The Neolithic Settlement Complexes of the North–Western Coast of the Vistula Lagoon: the Current State of Studies</i>	533

Z LASU, LASOSTEPU I STEPŪ

Юрій В. Болтрик, Олена Є. Фіалко, <i>Елементи інтер'єру з поховальних споруд Скіфії</i>	557
Юрій Бровендер, <i>Металоробна діяльність населення доби пізньої бронзи на теренах Дніпро-Донського межиріччя</i>	585
Наталія Б. Бурдо, <i>Антропоморфна пластика культур раннього бронзового віку Карпато-Подніпров'я</i>	597
Максім Чарняўскі, Аляксандра Вайтовіч, <i>Культура шарападобных амфар і яе ўплывы на Беларускім Паазер'і (наводле матэрыялаў Крывінскага тарфяніка)</i>	609
Sylwester Czopek, <i>Szlak Dniestr — San i jego znaczenie. Nowe spojrzenie</i>	621
Aleksandr Diachenko, Iwona Sobkowiak-Tabaka, <i>The scales of cultural expansion: Comparative study on Federmesser and Cucuteni-Tripolye</i>	637
Светлана Иванова, Дмитрий Киосак, Алексей Никитин, <i>Проникновение ямной культуры в центральную Европу: пространство и время для взаимодействия (генетика и археология)</i>	649
Любов С. Ключко, <i>Дитячі вікові групи у скіфському суспільстві (символіка знімних прикрас)</i>	665
Віктор І. Ключко, <i>Початок металургії доби пізньої бронзи у Східній Європі</i>	677
Віталій Конопля, <i>Свещховський кремій в культурах доби каменю України</i>	695
Vitaliy Konopla, Olexander Silayev, <i>Cultural and chronological interpretation of stone axes with disk-shaped blade from Western Ukraine</i>	713
Мікола Крывальцэвіч, <i>Мохай-IV і перспектива вылучэння асобнага тыпу паселішчаў сярэднядняпроўскай культуры на Верхнім Падняпроўі</i>	719
Przemysław Makarowicz, <i>Dom zmarłych z kurhanu 6 w Bukivnej. Z badań nad architekturą podkurbanową w górnodniestrzańskiej enklawie kultury komarowskiej</i>	737
Григорій Охріменко, Наталія Складенко, Світлана Локайчук, <i>Імовірні шляхи сполучення Західної Волині та Волинського Полісся за доби бронзи</i>	755
Віталій В. Отрошенко, <i>Професор Олександр Кошко в контексті археології України: погляд із Києва</i>	771
Сергій Ж. Пустовалов, <i>Некоторые данные о развитии медицины в ямно-катакомбном обществе Северного Причерноморья</i>	775
Jan Romaniszyn, Weronika Skrzyniecka, <i>Cmentarzyska trzcinickiego kręgu kulturowego na Wołyniu</i>	785
Aleksandr Pozikhovsky, Małgorzata Rybicka, <i>Ceramika z osady kultury amfor kulistych ze stanowiska Ostrog-Zeman na zachodnim Wołyniu</i>	799
Paulina Suchowska-Ducke, Rafał P. Skrzyniecki, <i>Opowieść o chwale i mieczu. Kilka uwag o wojnie i wojownikach w epoce brązu</i>	813
Тарас Ткачук, <i>Верхнє Подністрров'я — контактна зона неолітичних і енеолітичних культур</i>	829
Михайло Ю. Відейко, <i>Гончарні горни тріпільської культури: нові горизонти досліджень</i>	847
Marcin Ławniczak, Marcin Ignaczak, Mirosław Makohonienko, Jurij Boltryk, <i>Grodziska z czasów scytyjskich na prawobrzeżnej Ukrainie. Analiza makroprzestrzenna</i>	861

VARIA

Mateusz Jaeger, <i>Wagon model from the Vatyta settlement in Kakucs-Turján</i>	875
Andrzej P. Kowalski, <i>Tocharsko-europejskie nazwy suwerena jako obraz władzy zwierzchniej we wspólnotach neolitycznych</i>	883
Andrzej Rozwadowski, <i>Sztuka naskalna Azji Centralnej — archeologia, historia i współczesność</i>	891
Stefan Karol Kozłowski, <i>Pionierzy idą na północ, Indianie się przyglądają</i>	903

Wstęp

W tym roku mija 40 lat od ukazania się dysertacji doktorskiej Profesora Aleksandra Kośko *Rozwój kulturowy społeczeństw Kujaw w okresach schyłkowego neolitu i wczesnej epoki brązu* (Poznań 1979). To dobra okazja, by uhonorować naszego Mistrza i Przyjaciela. Czy dla naukowca-badacza może być coś miłszego i bardziej stosownego niż okolicznościowa księga poświęcona właśnie Jemu, wypełniona artykułami ludzi, którzy Go cenią i których On — jak sądzimy — ceni? Czy taka forma uczczenia okrągłej rocznicy publikacji doktoratu Aleksandra to wszystko, co mogliśmy dla Niego zrobić? Na pewno nie. Zasługuje na stokroć więcej aniżeli tylko na książkę — podarunek od uczniów, kolegów, przyjaciół.

Po ponad 10 latach od ukazania się *Na pograniczu światów...* nadal uważamy, że to nie jest czas na żadne podsumowania i pożegnania. Alek ustawicznie zadziwia swoją aktywnością, pomysłami, osiągnięciami naukowymi, kolejnymi publikacjami... i tym, co w Nim jest chyba najcenniejsze — życzliwością i służeniem pomocą, radą. Za Korowiowem z *Mistrza i Małgorzaty* można by powiedzieć „to krew [...]”. To sprawa Jego wileńskiego wychowania, wpojonych zasad, ale też chyba formacji, jaką otrzymał na Uniwersytecie od swojej i naszej Szefowej — śp. Profesor Aleksandry Cofta-Broniewskiej.

Powiedzenie, że Aleksander Kośko jest wybitnym naukowcem, że w dużej mierze uformował obraz neolitu i wczesnej epoki brązu na Niżu Środkowoeuropejskim, zainicjował i z powodzeniem prowadzi badania nad eneolitem i epoką brązu w strefie lasostepu i stepu ukraińskiego oraz nad rozwojem społeczno-kulturowym ugrupowań agrarnych i pasterskich w przestrzeni międzymorza bałtycko-pontyjskiego, to przedstawienie tylko drobnej części Jego osiągnięć naukowych. Nie wiemy, gdzie jest kres zasług Aleksandra, ale jednego jesteśmy pewni. Zawsze będzie dla nas i dla wielu archeologów europejskich skarbnicą

wiedzy o pradziejach Europy Środkowo-Wschodniej, a Jego kompetencje źródłoznawczo-analityczne i rzadki dar syntezy są i będą niedoścignionym wzorem.

Aleksander jest inicjatorem, animatorem i patronem polsko-ukraińskich projektów badawczych, realizowanych od ponad ćwierć wieku, redaktorem „Baltic-Pontic Studies” — jednego z nielicznych polskich czasopism anglojęzycznych, z powodzeniem konkurującego z renomowanymi periodykami zagranicznymi, podejmującymi problematykę eneolitu i epoki brązu strefy stepowej i leśnostepowej. Ukazują się w nim artykuły o pradziejach międzymorza bałtycko-pontyjskiego pisane przez najlepszych specjalistów na określony w tytule każdego tomu temat. Alek jest także pomysłodawcą serii „Archaeologia Bimaris” (z „podseriami” Monografie i Dyskusje), w której — najczęściej w językach narodowych — publikowane są materiały z konferencji organizowanych wspólnie z naukowcami z Ukrainy, Białorusi i Litwy, a także wyniki badań archeologów z Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu oraz ich polskich i zagranicznych kooperantów. Jego działalność naukowo-badawcza ze wszech miar zasługuje na miano pionierskiej i prekursorskiej.

Jesteśmy dumni, że możemy razem z Nim uczestniczyć w różnych projektach naukowych, prowadzić wspólne badania, pisać książki i artykuły. Czujemy Jego przyjaźń i zaufanie. To zaszczyt i wyróżnienie, na które chyba nie zasłużyliśmy, a mimo to zostaliśmy nimi obdarowani. Nasz Drogi Mistrz i Przyjaciół jest ciągle z nami i chcemy, by zawsze był... nie tylko w naszej wdzięcznej pamięci, ale także tu i teraz, zwyczajnie, fizycznie.

Na koniec nasza wspólna prośba: Alku, zostań z nami i wspieraj nas tak długo, jak to będzie możliwe, a my obiecujemy, że zawsze będziemy wspierać Ciebie. To będzie nasz przywilej, zaszczyt i honor.

Wdzięczni uczniowie

O pewnych krzywoliniowych motywach zdobniczych ceramiki kultury pucharów lejkowatych

Abstract

Ornamentation motifs on the pottery of the FBC eastern group are as a rule arranged horizontally-vertically and rather regularly. This is especially well observable when the Wiórek style dominated. An exception to the rule is presented by so-called belt-comb ornaments. They are clearly genetically alien in the FBC milieu. Another exception is the case of arched relief strips that served in part as lugs.

Proper curvilinear ornamentation motifs on FBC pottery discussed here are extremely rare. From Wielkopolska, only two examples can be mentioned, one from a settlement in Cieśle, Poznań district and the other from a settlement in Brzoza, Szamotuły district. The beaker from Cieśle is ornamented with a motif of two double arched lines cut in their symmetry axis by a staple, with its joint pointing upward. The amphora from Brzoza boasts a ladder ornament in the form of two bent arches surrounding a handle, which is crossed by a vertical section of the same ladder. The closest

analogy to this vessel is offered by the ornament of an amphora from Blina, Czech Republic. Only a slightly simplified version of this ornament is found on an amphora from Osterwieck-Dardesheim (Saksonia-Anhalt).

Curvilinear motifs are alien to FBC vessel ornamentation. This departure from the canon, therefore, must be considered an exception: not as an ornament of a solely decorative nature but a symbolic image that can be interpreted as a representation of a female vulva. The motif of vulva is known from numerous depictions, beginning with the Upper Palaeolithic. Similar or even identical representations of a mons pubis and vulva can be found for instance on Cucuteni culture figurines or Sumerian pictographs meaning a woman and a housewife. This confirms that humans have a common sense of observation and are capable of creating simple signs-symbols.

Keywords: Neolithic, Funnel Beaker culture, pottery ornamentation symbolism

„Styl ceramiki w zakresie zarówno formy jak i zdobnictwa wskazuje na wybitną samodzielność ludności, tworzącej tę ceramikę. Umiar w ornamentyce, wiążącej się logicznie z piękną w swej surowej prostocie formą, wskazywaćby mogły na podobne właściwości charakteru jej twórców” — tak charakteryzował wizualne aspekty ceramiki ludności kultury pucharów lejkowatych (KPL) Konrad Jażdżewski, dodając do tego jeszcze: „wybitne poczucie ładu, symetrii, harmonii i staranne wykonanie techniczne” (Jażdżewski 1936:1, 319).

To prawda, takie wrażenie czyni obserwacja zdobień sporządzonych precyzyjnymi odciskami stempelka, których ciągi są jednym z głównych składników ornamentyki naczyń KPL. Wątki zdobnicze na ceramice grupy wschodniej tej jednostki mają z reguły regularny układ poziomo-pionowy, co szczególnie wyraźnie

widoczne jest w czasie dominowania stylistyki wióreckiej. W poszczególnych strefach zdobniczych: podkrędnej (zewnątrznej i wewnątrznej) oraz brzuścowej elementy zdobnicze są zorganizowane w wątki w formie dookólnych poziomych pasm, od których niekiedy zwisają jeszcze w dół pionowe wstęgi, regularnie rozmieszczone na obwodzie naczynia. Tego typu struktury dekoracyjne mają głębokie uzasadnienie w ludzkiej psychologii. Człowiek ma wrodzone poczucie ładu i geometrii. Już nasi najwcześniejsi przodkowie rozróżniali zapewne podstawowe kierunki: lewo i prawo, górę i dół. Ten początek pojmowania przestrzeni stał się bazą świadomości położenia i orientacji w niej (Frutiger 2003:37, 218). Z racji swych biologicznych przystosowań człowiek poruszał się od początku po płaszczyźnie poziomej. Możliwości wzroku zorien-

towane zostały przez to na szerokość pola widzenia, przez co o wiele lepiej ludzie dostrzegają wymiar poziomy niż pionowy, którego nie rozumieją, a przez to nie umieją oceniać. Ziemia wydaje się płaska, pozioma i trwała, w przeciwieństwie do pionu, który jest czymś przelotnym, nietrwałym, co się zdarza, jak np. spadający kamień lub deszcz, ale niekiedy także i trwałym, jak np. pień drzewa. Poziom i pion dają człowiekowi pewność, spokój i precyzję. W przeciwieństwie do nich linie ukośne, jak przewracające się drzewo, wywołują poczucie tymczasowości, niestabilności, niepewności i niepokoju (Frutiger 2003:22 – 23, 37, 215). Dlatego człowiek wskutek tych swoich fizycznych predyspozycji reaguje najpierw na układ poziomo-pionowy, który preferuje jako bazowy w swym postrzeganiu świata, a dopiero później, przy uważnym patrzeniu, dostrzega pozycje ukośne (Frutiger 2003:72).

Wyjątkiem wśród układów zdobniczych stosowanych przez wielkodolinne społeczności KPL jest tzw. ornamentyka pasmowo-grzebykowa, pokrywająca dywanowo większe partie naczyń, które to rozwiązanie jest w środowisku KPL zjawiskiem ewidentnie obcym genetycznie (aktualnie nie istnieje jeden pogląd na problem pochodzenia tego rodzaju techniki zdobniczej — a może jednak tylko sposobu wykańczania powierzchni naczyń? — i jego relacji z KPL) oraz mocno ograniczonym terytorialnie (Jażdżewski 1936:247; Daszkiewicz, Prinke 2001; Koško 2010; Kukawka 2010a; 2010b:149 – 153; Werra 2012; Wierzbicki 2015a).

Z rozważań niniejszych zostaną wykluczone też elementy wykonane w technice plastycznej przy użyciu listew łukowatych, tzw. łuczki z wygięciem ku górze, pełniące po części funkcje uchwytów, niezdobionych lub ornamentowanych odciskami lub karbami, które dość regularnie i stosunkowo często występują na stanowiskach wczesnowiôreckich i wiôreckich w strefie wielkodolinnej Niżu. Ich wersja niezdobiona jest starsza (faza IIA KPL na Kujawach, czy tzw. KPL-s2) i dość zgodnie łączona genetycznie ze wzorcami baalberskimi, natomiast w przypadku rzadziej spotykanych listew ornamentowanych, mających przeważnie późniejszą chronologię, wskazuje się na przetworzenie tej formy w środowisku małopolskich społeczności KPL (np. Rzepecki 2004:46, 49, 171, ryc. 16; Wierzbicki 2013:113, 276; Rzepecki 2014:221, 226, ryc. 5.53 – 5.54). Odmianą tego typu krzywolinijskich układów zdobniczych, jednak o zachowanej horyzontalnej osi, są też różne wersje plastycznych listew tworzących krótsze lub dłuższe linie faliste (w tym także figury zbliżone do litery „M”), znane np. z Wilkostowa, pow. aleksandrowski, stan. 23/24 (Rzepecki 2014, ryc. 5.54). Do tej grupy zdobień można też dodać wyjątkowe w swej formie połączenie falistej, karbowanej listwy plastycznej i zwisających od niej pionowo-ukośnych pasm rytej kratki, zarejestrowane w Opatowicach, pow. radziejowski, stan. 33, zaklasyfikowane tam

jako element genetycznie „wczesnobadeński-wielkopolski” (Koško 2006:186 – 187, 191 – 192, ryc. 9.12:8, 9.26 – 9.27, 9.29:4).

Inną grupą zdobień, po części odbiegających od poziomo-pionowego ładu motywów ornamentacyjnych preferowanego przez społeczności KPL, są różnego rodzaju festony, które jednak z reguły są częścią horyzontalnie zorientowanych wątków ornamentacyjnych, głównie podkrawędnych. Można tu wymienić jako przykłady wiszące festony wykonane z drabinki dwuprętowej umieszczone pod krawędzią misy ze Szlachcina, pow. średzki, stan. 3 (Jażdżewski 1936, tabl. IV:24), feston z potrójnej linii rytej z Brzeźcia Kujawskiego, pow. włocławski, stan. 4, będący dolnym zakończeniem złożonego wątku zdobniczego ulokowanego pod krawędzią dużego pucharu lejkowego (Jażdżewski 1936:157, tabl. XXV:461), czy festony z drabinki jednoprętowej prostej z Wolina, pow. kamieński, stan. Wzgórze Wisielców (Cnotliwy 1962, ryc. 24). Choć pochodzą one z różnych odległych regionów, wszystkie je można zapewne łączyć chronologicznie i stylistycznie z późną fazą wiôrecką. Reminiscencje takiego zdobnictwa znaleźć można nawet w Gródku, pow. hrubieszowski (Gumiński 1989, ryc. 38:z). Zapewne odmianą tego rodzaju ornamentyki jest dość fantazyjny („eksperymentalny”) wątek z pucharu z Osłonek, pow. radziejowski, stan. 2, łączony z młodszym horyzontem tej osady, datowanym na ok. 3400 – 3250 BC (Grygiel 2016:473 – 474, ryc. 480:3).

Kolejnymi przykładami takich nietypowych dla wielkodolinnej części KPL ornamentów są naczynia, na których stwierdzono obecność złożonych wątków pionowo-ukośnych, które w dodatku nie ograniczają się, jak to zwykle bywa, do górnej partii brzuśców, ale mocno wypełniają prawie całą ich powierzchnię. Z Nadziejewa, pow. średzki, stan. 1, pochodzi zachowana bez szyjki amfora o ośmiu uchach umieszczonych na dwóch poziomach (Jażdżewski 1936, tabl. VIII:106; Fogel, Kaczmarek, Wierzbicki 1994, ryc. 1:1). Większą część jej barku pomiędzy poszczególnymi uchami wypełnia pionowa wstęga dwuprętowej drabinki z wykonanymi w ten sam sposób dwoma lub trzema ramionami z każdej strony, odbiegającymi od niej ukośnie w dół, w prawo i lewo. W ornamencie tym można dostrzec pewne podobieństwo do schematycznie przedstawionej postaci ludzkiej z rozstawionymi na boki rękami i nogami. Był on też już interpretowany jako przedstawienie drzew (Bąbel 1979: 33), zapewne iglastych. Natomiast na wspomnianym już stanowisku w Wilkostowie znaleziono puchar moździerzowaty (?) zdobiony wątkiem złożonym m.in. z dwuprętowej drabinki i z drzewiastego motywu palmowej gałęzi zbudowanego na bazie jednoprętowej drabinki-jodełki. Niezależnie od złożoności i wyjątkowości ornamentyki tego naczynia można ją uznać zapewne za efekt

kontaktów z zachodnią częścią strefy wielkodolinnej i datować na fazy IIIB – C i IIIC na Kujawach (Rzepecki 2014:253, 277, 281, ryc. 5.81, tabl. 191:2).

Właściwe krzywoliniowe motywy zdobnicze na ceramice KPL w strefie wielkodolinnej Niżu, będące przedmiotem niniejszych rozważań, są niezwykle rzadkie. Z Wielkopolski można przytoczyć tylko dwa przykłady pochodzące z osad w Cieślach, pow. poznański, stan. 16, i Brzozie, pow. szamotulski, stan. 50. Obie te osady leżą po zachodniej stronie Jeziora Niepruszewskiego, w odległości niecałych 6 km od siebie.

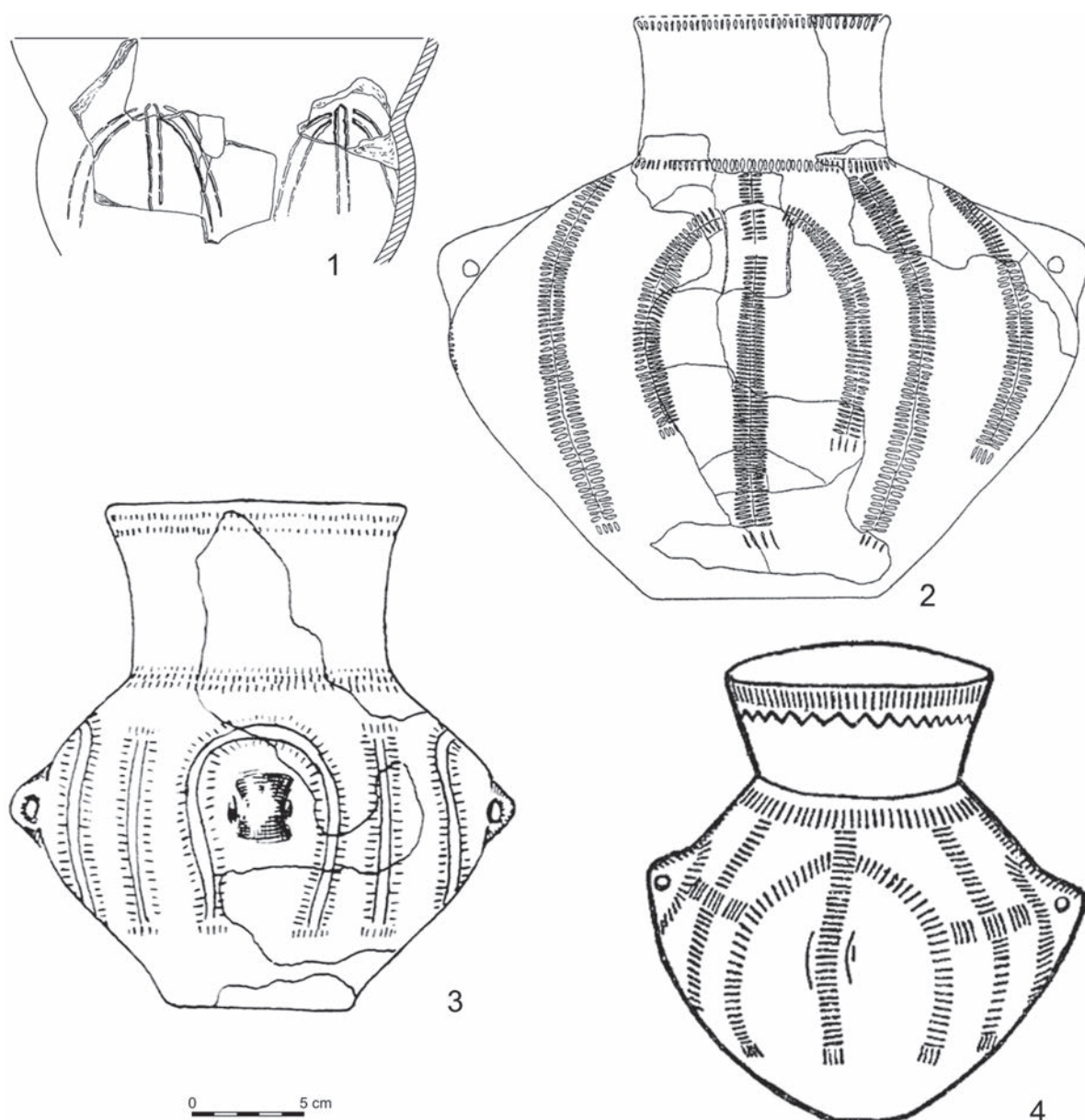
Ceramika z Cieśli (Prinke [red.] 2006) pod względem cech morfologicznych i zdobniczych wykazuje ściśle podobieństwo stylistyczne do wielu wczesnych zespołów kujawskich, reprezentujących tzw. nurt A rozwoju stylistycznego (Czerniak, Koško 1993:112) lub KPL-s2 (Rzepecki 2004:46, 49), którego trwanie datowane jest na fazy II – IIIA na Kujawach (Rzepecki 2004, ryc. 39). O takim powinowactwie stylistycznym decyduje m.in. obecność wątków podkrawędnych zewnętrznych z regularnym („ortogonalnym”) słupkiem, drabinki szczebelkowej oraz występowanie tzw. baalberskich wątków brzuścowych (Prinke [red.] 2006, ryc. 5:2, 3, 5, 7). Na tym tle odstępstwem jest obecność pucharu o niekonwencjonalnej formie zdobienia (ryc. 1:1), którą trudno ulokować wśród cech któregoś z nurtów stylistycznych rozpoznanych w ramach tego odcinka czasu w całym zasięgu występowania KPL. Na górnej części brzuśca tego naczynia znajduje się motyw wykonany w całości w technice rycia, składający się z długiego skobła skierowanego spojeniem w górę, od którego symetrycznie w prawo i lewo odchodzą zdwojone łukowate linie, przez co całość sprawia wrażenie podwójnego półkola skierowanego wygięciem w górę i przeciętego przez środek pionową, również podwójną, linią.

Danuta Prinke, autorka opracowania materiałów z tego stanowiska, zauważyła, że genezy idei zdobniczej opartej na wypełnianiu powierzchni naczynia niegeometrycznym ornamentem linii rytych w rozpatrywanym okresie można poszukiwać jedynie wśród społeczności kultury trypolskiej z fazy B, gdzie ten typ zdobnictwa rozwija się intensywnie, przybierając jednak formy o wiele bardziej skomplikowane, których nie można wprost wiązać z pucharem z Cieśli (Prinke [red.] 2006). Koncepcja ta wydaje się jednak sugestią zbyt odległą i przez to abstrakcyjną (Wierzbicki 2013:114). Niestety, Danuta Prinke nie podała konkretnych przykładów zdobnictwa ceramiki kultury trypolskiej, które uważała za inspirację dla motywu zanotowanego na pucharze z Cieśli, tylko ogólnie odesłała czytelnika do pracy Татьяна С. Пассек z 1949 r. Być może sygnalizowanymi przez nią analogiami są naczynia zbliżone formą do pucharów lejkowatych o prawie kulistych brzuścach ze stan. II w miejscowości Коломийщина, datowane na fazę

ВІІ (Пассек 1949, рис. 26:3 – 4, 28:3 – 6), a więc ok. 4000 – 3800 BC (Kadrow 2013, ryc. 3) lub zdobienia ze stan. I w tej miejscowości, pochodzące z fazy CI (Пассек 1949, рис. 67:5), a więc ok. 3800 – 3550 BC (Kadrow 2013, fig. 3). Są to motywy wykonane w technice rycia, złożone z kilku (3 – 5) koncentrycznych łuków skierowanych wygięciem ku górze, ale bez centralnego pionowego elementu, którego obecność wydaje się kluczowa dla właściwej klasyfikacji tego układu ornamentacyjnego.

Drugim naczyniem z Wielkopolski ze zbliżonym motywem krzywoliniowym jest czteroucha amfora ze stan. 50 w Brzozie, zdobiona na brzuścu wątkiem składającym się m.in. z drabinki jednoprętowej złożonej, w formie dwóch mocno zagiętych łuków otaczających umieszczone symetrycznie w środku kolankowate ucho, przez które przebiega pionowe pasmo takiej samej drabinki sięgające prawie po dno naczynia, będące jednocześnie jakby osią symetrii tej całej struktury. Wszystkie drabinki są u dołu zakończone grupami złożonymi z czterech słupków-„frędzli” (ryc. 1:2). Pozycja chronologiczna zbioru ceramiki z tego stanowiska budzi wątpliwości, zarejestrowano bowiem na nim tylko ułamki trzech zdobionych naczyń. Początkowo był on datowany ogólnie na fazy IIIA – IIIC (Andrzejewska i in. 2003:44). Obecność wspomnianej drabinki w tak skomplikowanej wersji łączy go co prawda ze stylem fazy IIIC, jednak całość ornamentyki tej amfory, jej kompozycja, jak i obecny w omawianym zbiorze motyw drabinki szczebelkowej na szyjce pucharu, nadają omawianej formie pokrój bliższy raczej stylowi fazy IIIB (Wierzbicki 2013:125).

Najbliższą pod względem formalnym analogią dla zdobnictwa naczynia z Brzozy, nawet w szczegółach drugorzędnych, jest ornamentyka czterouchej amfory z leżącej u stóp czeskich Rudaw Błiny (kraj ustecki), która została znaleziona przy głowie mężczyzny pochowanego w grobie dwojga osób. Ma ona na brzuścu bogaty ornament wykonany w całości odciskami prostokątnego stempla (ryc. 1:3). Jego centralny motyw składa się z dwóch łukowatych, symetrycznych względem siebie drabinek szczebelkowych, otaczających z trzech stron kolankowate ucho. Przez jego środek (i równocześnie środek ucha) przebiega pionowa wstęga drabinki szczebelkowej. Jest ona zakończona u dołu czterema pionowymi słupkami-„frędzlami”. Tak samo zakończone są obie łukowate drabinki. Pomiedzy wstęgami drabinek otaczającymi wszystkie cztery ucha znajdują się jeszcze pionowe drabinki szczebelkowe i słupki pionowe. Naczynie to ma też, jako jedyne z tu omawianych, zdobienie w postaci podkrawędznego wątku złożonego ze słupków i zygzaka. Styl zdobienia amfory z Błiny jest w środowisku tamtejszej KPL interpretowany jako efekt wpływów z grupy wschodniej, jednak nie wprost — a za pośrednictwem środkowoniemieckiej grupy Salzmünde, może po-

Ryc. 1. Naczynia kultury pucharów lejkowatych z motywem symbolizującym prawdopodobnie kobiecy srom: 1 — Cieśle, pow. poznański, stan. 16, 2 — Brzoza, pow. szamotulski, stan. 50, 3 — Bílina, kraj ustecki (Czechy), 4 — Osterwieck-Dardesheim Lkr. Harz (Saksonia-Anhalt)

przez obszar Starej Marchii (Štiková 1954:374, 376, obr. 167:5; Driehaus, Pleslová 1961:368, Abb. 27:10; Preuß 1966: 214, Taf. 61:3).

Nieco uboższa, bo bez pionowego pasma środkowego, jest biało inkrustowana wersja motywu znanego z Brzozy, jaka wystąpiła na znalezionej luźno cztero-uczej amforze baalberskiej z Osterwieck-Dardesheim Lkr. Harz (ryc. 1:4). Brzusiec tego naczynia zdobi drabinka jednoprętowa złożona, ale o zdwojonym przecie środkowym, tworząca dużą, otaczającą kolankowate ucho, elipsę o pionowo zorientowanej dłuższej osi. Elipsa ta dołem jest niedomknięta, a oba końce dra-

binki są zakończone „frędzlami” ze słupków. Po między elipsowato ukształtowanymi drabinkami otaczającymi każde z czterech uch znajdują się jeszcze pojedyncze tego samego rodzaju pionowe drabinki, zakończone na górnych i dolnych końcach słupkami-„frędzlami”. Dodatkowo na przejściu szyjki w brzusiec naczynie obiega dookoła potrójne pasmo pionowych słupków, a drugie podobne pasmo, ale podwójne, znajduje się pod krawędzią amfory (Nowothnig 1936:428, Abb. 4; Preuß 1966:119, Taf. 28:3).

Listę potencjalnych analogii do ornamentyki naczyń z Brzozy i Cieśli można jeszcze uzupełnić o kil-

ka dalszych przykładów, choć fragmentaryczność zachowania tych zdobień nie pozwala na ich pewniejszą interpretację. W Kopydłowie, pow. koniński, stan. 6, odkryto niewielki ułamek naczynia (amfory?) z częściowo tylko zachowaną łukowatą drabinką dwuprętową. Stanowisko to datowane jest na fazę IIIB – IIIC na Kujawach, a obiekt 14 — gdzie wystąpił ten fragment — posiada datę radiowęglową wynoszącą 4710 ± 30 BP (Bartkowiak M., Sobkowiak-Tabaka 2015:118, ryc. 36:1), tj. ok. 3504 ± 101 BC. Z Zakrzewa, pow. sochaczewski, stan. 1, pochodzi fragment górnej części brzuśca amfory zdobionej również ułamkowo zachowaną łukowato wygiętą potrójną drabinką dwuprętową, a w istocie już kratką (Jażdżewski 1936:208, tabl. XIII:215a). Stanowisko to stylistycznie można odnieść m.in. z tego powodu do późnej fazy wióreckiej. Być może podobne układy zdobnicze wystąpiły nawet w obrębie grupy południowo-wschodniej KPL. W fosie na terenie osady w Stryczowicach, pow. ostrowiecki, stan. 1, wystąpił fragment amfory zdobionej na szyjce zygzakiem, a w górnej części brzuśca, tuż pod uchem, ułamkowo tylko zachowanym motywem podwójnego łuku z drabinki jednoprętowej prostej. Autorka badań określiła go mianem „ornamentu rytego przypominającego drut kolczasty” i powiązała z fazą wiórecką, choć sama forma amfory jest bez wątpienia typowa i bardzo popularna w grupie południowo-wschodniej (Uzarowicz-Chmielewska 1985:260 – 261, tabl. I:1). Trudno precyzyjnie ustalić datowanie tego naczynia. Jego fragmenty pochodzą z odcinka A fosy, z warstwy 2. (Uzarowicz-Chmielewska 1985:260) lub warstwy 6. (Uzarowicz-Chmielewska 1985, tabl. I; Uzarowicz-Chmielewska, Sałacińska 2013:196, ryc. 182:8). Choć dla warstwy 3. z tej fosy pozyskano oznaczenie radiowęglowe 4700 ± 160 BP (Uzarowicz-Chmielewska 1989:26, fig. 8: d), tj. ok. 3412 ± 215 BC, to wielki błąd standardowy, jakim jest ono obarczone, praktycznie uniemożliwia jego znaczniejsze wykorzystanie.

Wszystkie zaprezentowane tu przykłady układów zdobniczych, niezależnie od dzielących je różnic technicznych i szczegółów wykonawstwa, można sprowadzić do jednego uproszczonego schematu — dwóch łuków zbiegających się u góry (półkola wygięciem ku górze), przeciętych symetrycznie na pół pionową linią (Wierzbicki 2013:233). Wydają się więc odtwarzać w kilku wariantach pewną wspólną dla wszystkich treść.

Motywy krzywoliniowe są obce praktykom zdobniczości naczyni KPL. To odstępstwo od kanonu należy więc potraktować wyjątkowo, nie jako typowy ornament o wyłącznie dekoracyjnym znaczeniu, ale wyobrażenie symboliczne, które można interpretować najprawdopodobniej jako wizerunek kobiecego sromu. Oczywiście, identyfikacja tego znaku-symbolu może być dyskusyjna. Jego silna stylizacja, poprzez swoje ograniczenia formalne, zmusza oglądającego do odszukania

formy istniejącej w podświadomości i dopasowaniu do niej znaku, a więc tylko przy świadomym wysiłku możliwe jest rozpoznanie w znaku jakiegoś rzeczywistego przedmiotu (Frutiger 2003:55 – 56). Efekt dwóch działań: „ozdabiania” = „ornamentowania” i „pokrywania symbolami” daje często zbliżony skutek, ale podlegają one zupełnie innym prawom i założeniom, a sam oglądający ma do jednego i drugiego całkowicie różny stosunek. Znak podporządkowany ornamentowi staje się częścią jego struktury i ukrywa się w całości jego układu. Często jest on trudno rozpoznawalny, lecz jego ukryte istnienie tylko wzmacnia u oglądających chęć odszukania w takiej kompozycji jakiegoś konkretnego sensu i znaczenia. Niestety, symboliczna wymowa znaku użytego w ornamente nie zawsze jest możliwa do jednoznacznego zidentyfikowania, a jego rozpoznanie nawet niekiedy w prostej kompozycji jest swoistą grą między świadomością i wyobraźnią a podświadomością (Frutiger 2003:57, 59). Jednak szukanie symbolicznego znaczenia każdej najprostszej struktury dekoracyjnej nie prowadzi raczej do przekonujących wniosków (Frutiger 2003:232 – 233).

Na ceramice KPL z terenu Niżu nie obserwowano dotychczas w zasadzie wyobrażeń ludzi ani części ich ciał. Absolutnymi wyjątkami są fragmentarycznie tylko zachowane przedstawienie łuczniaka strzelającego do zwierząt, znajdujące się na naczyniu KPL z Salzmünde-Schiepzig, Lkr. Saalekreis, Saksonia-Anhalt (Behrens 1965, Taf. 25), czy mocno ograniczona przestrzennie (głównie wyspy duńskie położone na wschód od Wielkiego Bełtu) i chronologicznie (zasadniczo wyłącznie fazy MN II i MN III) grupa ok. 300 naczyń z wizerunkiem oczu (Ebbesen 1979), zapewne należących do jakiejś potężnej istoty: „Wielkiej Matki” lub bóstwa-władcy niebios. Realizmu przedstawieniu twarzy tego boga/bogini dodają wyobrażone niekiedy plastycznie uszy lub nos, utworzone przez ucha naczyń (Wierzbicki 2015b:34). Jeśli jednak zaproponowana interpretacja motywów będących składową wątków ornamentacyjnych z pucharu z Cieśli oraz amfor z Brzozy, Osterwieck-Dardesheim i Bilińcy jest poprawna, to także i je można zaliczyć do tej grupy.

Motywy wulwy znany jest z licznych przedstawień poczynawszy od najstarszej jednostki kulturowej paleolitu górnego, jaką jest kultura oryniacka, i występuje w wielu dziesiątkach jaskiń oraz schronisk skalnych (Leroi-Gourhan 1966:78, ryc. 6:styl II, 7: grupa β; Jelinek 1977:373, ryc. 590; Drössler 1983:184, ryc. 119, 146; Clottes, Lewis-Williams 2009, fot. 8; Delluc, Delluc 2012, fig. 9 – 12), nieraz w wersji identycznej ze znajdującą się na naczyniach z Brzozy i Cieśli (np. Delluc, Delluc 2012, fig. 9:2 – 8, 14 – 15, 17 – 18, 20, 10: 3). Podobnie, lub niekiedy nawet dokładnie tak samo, przedstawiano kobiece łono i srom na glinianych figurkach kultury Cucuteni w fazie B z terenu Rumunii (Mareş 2009, nr 236, 252) lub w późnym etapie (CII)

rozwoju kultury trypolskiej (Пасек 1949, рис. 84:2, 93:7a). Wyobrażenia te spotyka się również na naczyniach trypolskich (Рыбаков 1965:31, рис. 7:33 – 34). Oczywiście wystąpienie tych symboli na ceramice KPL nie dowodzi jakiegokolwiek ciągłości kulturowej między okresem górnego paleolitu a KPL, nie poświadcza też możliwości wystąpienia kontaktów z kulturą Cucuteni, a jedynie potwierdza istnienie wspólnego wszystkim ludziom zmysłu obserwacji i umiejętności kreowania prostych znaków-symboli, za pomocą których przedstawiany był nie jakiś konkretny stan rzeczywistości, a jego idea (Wierzbicki 2013:233). Potwierdzeniem tego mogą być np. oznaczające kobietę i gospodynię sumeryjskie piktograficzne znaki pisarskie, które przedstawiały symbolicznie kobiece łono w postaci wiszącego trójkąta z pionową kreską wewnątrz (Meißner, Oberhuber 1967:20; Frutiger 2003: 99 – 100).

Schematyczność symbolu vulwy, będąca jakby niewypowiedzianą do końca treścią, była pośrednikiem między rozpoznawalnym światem realnym a magicznym, mistycznym i niewidzialnym światem nadprzyrodzonym. Garncarz-artysta stawał się więc prawdziwym pośrednikiem między tymi dwoma światami. Dokładne i piękne odwzorowanie rzeczywistych kształtów nie było do tego wcale niezbędne. Wręcz przeciwnie — obrazowość i wierność zredukowana do znaku nawet przy braku jakichkolwiek walorów estetycznych niesie dla człowieka wierzącego te same symboliczne treści. Obraz został sprowadzony do prostego znaku, ale siła symboliki pozostała absolutnie identyczna. Wartość symboliczna nie jest bowiem zależna od zewnętrznej perfekcyjnej formy, lecz od wewnętrznej gotowości obserwatora do przeniesienia swego przekonania i wiary na obiekt, czyli symbol (Frutiger 2003:189). Co więcej, zredukowany w swej formie symbol może oddziaływać silniej niż kompletny obraz. Tajemnica ukryta w nieobrazowym znaku stanowi nie tylko bodziec do medytacji, ale też zostaje objęta przez pewne sfery wiedzy ezoterycznej (Frutiger 2003:192).

Powracając do kręgu możliwych koneksji z kulturą trypolską, warto jeszcze wspomnieć o innej możliwości identyfikacji analogicznych wątków zdobniczych, np. w grupie koszyłowieckiej znad górnego dorzecza Dniestru, której czas trwania określany jest na ok. 3550 – 3100 BC (Kadrow 2013, fig. 3), występuje szereg amfor dwuuchych i bezuchych zdobionych malowaniem, gdzie centralnym motywem są dwa łuki układające się prawie w koło, przedzielone na pół pionową linią (Tkachuk 2000, fig. 3:5 – 6, 5: 7 – 8). Nie mają one jednak żadnego związku z uchami, lecz są usytuowane pomiędzy nimi. Wyjątkowo ta pionowa linia bywa zastępowana przez postać ludzką, może kobietą (Tkachuk 2000, fig. 6:1).

Szukając jednak bliższych terytorialnie, a po części i chronologicznie analogii, należy zwrócić uwagę na liczną grupę naczyń, amfor i dzbanów, zaliczanych do

grupy baalberskiej KPL, których plastyczne dekoracje dolnego imacza uch, mogły być inspiracją dla twórców zdobień pucharu z Cieśli i amfory z Brzozy. Część z nich ma formę łuków zbiegających się górami, przeciętych przez środek pionową linią/liniami. Z terenu Saksonii-Anhalt znane są zdobienia złożone z jednej lub podwójnej pary symetrycznie usytuowanych łukowatych listew zwieszających się od dolnego uchwytu ucha, pomiędzy którymi znajdują się jeszcze dwie (Altenhausen-Emden Lkr. Börde), trzy (Ilberstedt Lkr. Salzlandkreis) lub nawet pięć (amfora z Leuna-Rössen Lkr. Saalekreis) pionowych listew, także zaczepionych górnym końcem o dolną część ucha (Preuß 1966, Taf. 7:1, 19:1, 47:3). W Czechach tego typu motywy zdobnicze występują w zasadzie tylko na dzbanach. Także i tam spotkać można pojedyncze lub podwójne pary łukowato wygiętych listew spływających od dolnego zaczepu ucha w dół brzuśca, pomiędzy którymi znajdują się jedna (Uničov, kraj ołomuniecki), dwie (Žižlice, kraj środkowoczeski), trzy (Hradenín i Plaňany, kraj środkowoczeski) lub cztery (Hradenín) pionowe listwy plastyczne (Zápotocký 1956, obr. 229:1 – 5, 234:4). Podobnie zdobione amfory i dzbany znane są także z terenu Pałuk, Kujaw i Małopolski. Tu jednak ten motyw zdobniczy występuje wyłącznie w formie pojedynczej pary łukowatych listew odchodzących od ucha, pomiędzy którymi znajdują się jedna: Biskupin, pow. żniński (Maciejewski 1958, ryc. 1; Preuß 1966, Taf. 62: 1) lub dwie: Obałki, pow. wrocławski (Tetzlaff 1961:45 – 46, ryc. 9 – 10; Preuß 1966, Taf. 62:2), pionowe listwy plastyczne. Być może podobny ornament wystąpił też na amforze z Początkowa, pow. aleksandrowski, stan. 38, ale w tym przypadku brak jest pewności ze względu na jego fragmentaryczne zachowanie. To ostatnie stanowisko łączone jest z tzw. grupą KPL-s2b, której występowanie datowane jest raczej zbyt wcześnie na ok. 4000 – 3800 BC (Rzepecki 2004:102, ryc. 17:13, 39). Podobnie, ale mniej łukowato, natomiast bardziej wachlarzowato zakomponowanych jest pięć listew spływających od uch amfory z Mikołajewic, pow. zawierciański (Wiślański 1979, ryc. 96:1).

Warto podkreślić, że wszystkie wymienione tu naczynia zdobione tzw. motywami baalberskimi nie posiadają żadnych innych zdobień. Wydaje się, że ich nieliczna obecność na terenach położonych na wschód od Odry jest wynikiem tendencji do zastępowania plastycznych listew typowo wióreckimi wstęgami zakończonymi u dołu „frędzlami”. Przykładami takich substytucji mogą być np. amfory z Gocanowa, pow. inowrocławski, gdzie te wstęgi (po 3 od każdego z dwóch uch) tworzyły grupy składające się z 4 – 5 pionowych linii rytych (Jażdżewski 1936:37, tabl. VIII:105), lub Rzęczkowa, pow. toruński, gdzie każda wstęga (po 4 od każdego z uch) składała się z dwóch drabinek jednoprętowych rozdzielonych pionową li-

nią rytą (Wiślański 1979, ryc. 93:1). Podobnym przypadkiem jest dwuucha amfora z Wolicy, pow. wrocławski, stan. 1, od której ucha spływają w dół trzy mocno rozchylone na boki podwójne drabinki dwuprętowe (dokładniej jest to drabinka jednoprętowa złożona, obramowana z obu stron pojedynczymi liniami rytymi). Naczynie to pochodzi z jamy datowanej ^{14}C na 4495 ± 35 BP (Grygiel 2016, ryc. 164:1, tab. 4), tj. ok. 3219 ± 91 BC. Podobnie zdobione naczynia spotykane są także w grupie południowo-wschodniej. Dwuucha amfora z grobu w Klementowicach, pow. puławski, stan. XIII, zdobiona jest trzema drabinkami idącymi w dół od nasady każdego z uch, ale tu w mniej rozbudowanej — bo tylko szczebelkowej — wersji. Każda z tych drabinek zakończona jest trzema „frędzlami” w formie takich samych drabinek (Uzarowiczowa 1968:297, ryc. 6:a).

Niezbyt liczny zbiór, jaki tworzą naczynia z motywem vulvy, a w dodatku ich znaczne rozproszenie przestrzenne, nie pozwalają na wyciąganie szerszych wniosków dotyczących chronologii funkcjonowania tego znaku/symbolu wśród społeczności KPL. Pewien bardziej bezpośredni związek może łączyć jedynie leżące niedaleko siebie osady w Cieślach i Brzozie. Puchar z Cieśli można datować najprawdopodobniej na czasy odpowiadające fazie IIB na Kujawach. Amfora z Brzozy wydaje się młodsza, gdyż można ją łączyć być może dopiero z fazą IIIB (Wierzbicki 2013:280). Jeśli to rozumowanie jest poprawne, byłaby to jedyna przesłanka przemawiająca za istnieniem tam lokalnej kontynuacji tradycji stosowania określonego symbolu płodności w postaci kobiecego sromu. Można też ostrożnie zasugerować, że znak ten był stosowany, a jego symbolika była zrozumiała wśród zachodnio-wielkodoliny społeczności KPL w czasie odpowiadającym fazom TRB-MES II i III, tj. 3800 – 3350 BC (Müller i in. 2012, Abb. 1).

Bibliografia

- Andrzejewska A., Zawilska D., Andrzejewski A., Grabarczyk T., Rzepecki S., Zawilski P.** 2003. *Badania archeologiczne osady wielokulturowej w Brzozie, woj. wielkopolskie*, „Łódzkie Sprawozdania Archeologiczne” 8 (2000 – 2003), 37 – 61.
- Bartkowiak M., Sobkowiak-Tabaka I.** 2015. *Analiza zbioru ceramiki neolitycznej*, (w:) A. Marciniak i in. (red.) *Kopydłowo, stanowisko 6. Osady neolityczne z pogranicza Kujaw i Wielkopolski*, Poznań–Pętkowice, 67 – 126.
- Bąbel J. T.** 1979. *Wśród bogów neolitu (cz. II). W poszukiwaniu obrazu Kosmosu*, „Z Otchłani Wieków” 45/1, 28 – 33.
- Behrens H.** 1965. *Jungsteinzeitfunde aus dem mitteldeutschen Raum*, Halle.
- Clottes J., Lewis-Williams D.** 2009. *Prehistoryczni szamani. Trans i magia w zdobionych grotach*, Warszawa.
- Cnotliwy E.** 1962. *Wyniki archeologicznych badań ratunkowych na Wzgórzu Wisielców w Wolinie w 1959 r.*, „Materiały Zachodniopomorskie” 7 (1961), 181 – 292.
- Czerniak L., Koško A.** 1993. *Z badań nad genezą rozwoju i systematyką kultury pucharów lejkowatych na Kujawach*, Poznań.
- Daszkiewicz M., Prinke D.** 2001. *Problem relacji tzw. ceramiki pasmowo-grzebykowej i kultury pucharów lejkowatych na podstawie źródeł z Kujaw*, (w:) J. Czebreszuk, M. Kryvalcevič, P. Makarowicz (red.) *Od neolityzacji do początków epoki brązu. Przemiany kulturowe w międzyrzeczu Odry i Dniepru między VI i II tys. przed Chr.*, Archaeologia Bimaris – dyskusje 2, Poznań, 121 – 129.
- Delluc B., Delluc G.** 2012. *Art paléolithique en Périgord. Les représentations humaines pariétales*, „Hominidés”, [http://www.hominides.com/html/art/representations-humaines-art-prehistorique-perigord.php, dostęp dnia 9.02.2018 r.]
- Driehaus J., Pleslová E.** 1961. *Aspekte zur Beurteilung des Äneolithikums in Böhmen und Mähren*, (w:) J. Böhm, S. J. De Laet (red.) *L'Europe à la fin de l'âge de la pierre. Actes du Symposium consacré aux problèmes du Néolithique européen*, Praha, 361 – 387.
- Drössler R.** 1983. *Wenus epoki lodowej*, Warszawa.
- Ebbesen K.** 1979. *Stenalderlerkar med ansigt*, „Kuml” 1978, 99 – 115.
- Fogel J., Kaczmarek M., Wierzbicki J.** 1994. *Elementy obce chronologicznie na cmentarzysku ludności kultury łużyckiej w Nadziejewie (stanowisko 1) koło Środy Wielkopolskiej (Przyczynki do studiów nad środkowowielkopolskimi ugrupowaniami kultury pucharów lejkowatych, unietyckiej, iwieńskiej?, przeworskiej i prapolskiej*, „Folia Praehistorica Posnaniensia” 6, 123 – 155.
- Frutiger A.** 2003. *Człowiek i jego znaki*, Warszawa.
- Grygiel R.** 2016. *Neolit i początki epoki brązu w rejonie Brześcia Kujawskiego i Ostonek*, t. III: *Środkowy i późny neolit. Kultura pucharów lejkowatych*, Łódź.
- Gumiński W.** 1989. *Gródek Nadbużny. Osada kultury pucharów lejkowatych*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk–Łódź.
- Jażdżewski K.** 1936. *Kultura pucharów lejkowatych w Polsce Zachodniej i Środkowej*, Poznań.
- Jelinek J.** 1977. *Wielki atlas prehistorii człowieka*, Warszawa.
- Kadrow S.** 2013. *Werteba site in Bilcze Złote: Recent research and analyses*, (w:) S. Kadrow (red.) *Bilcze Złote: Materials of the Tripolye Culture from the Werteba and the Ogród sites*, Kraków, 13 – 21.
- Koško A.** 2006. *Ceramika kultury pucharów lejkowatych*, (w:) A. Koško, M. Szmyt, *Opatowice — Wzgórze Prokopiańska*, t. I, Poznań, 139 – 194.
- Koško A.** 2010. *W kręgu pewnej niedokończonych dyskusji*, „Fontes Archaeologici Posnanienses” 46, 11 – 18.
- Kukawka S.** 2010a. *Naczynia z pasmową ornamentyką grzebykową*, „Fontes Archaeologici Posnanienses” 46, 19 – 30.
- Kukawka S.** 2010b. *Subneolit północno-wschodnioeuropejski na Niżu Polskim*, Toruń.
- Leroi-Gourhan A.** 1966. *Religie prehistoryczne*, Warszawa.
- Maciejewski F.** 1958. *Dalsze badania nad źródłem wody w Biskupinie, pow. Żnin w 1957 r.*, „Wiadomości Archeologiczne” 25/3, 248 – 249.
- Mareş I.** 2009. *Kultura Cucuteni: sztuka i religia. Katalog wystawy*, Suceava.
- Nowothnig W.** 1936. *Beiträge zur Herkunftsfrage der Schnurkeramik*, „Mannus” 28, 423 – 445.
- Prinke D.** 2006 (red.) *Kultura pucharów lejkowatych oraz ślady innych kultur pradziejowych na stanowiskach 16 i 19 w Cieślach, gm. Buk, woj. wielkopolskie (AUT 101, 102)*, Poznań (maszynopis opracowania w NID w Warszawie).
- Meißner B., Oberhuber K.** 1967. *Die Keilschrift*, Berlin.
- Müller J., Brozio J.-P., Demnick D., Dibbern H., Fritsch B., Furholt M., Hage F., Hinz M., Lorenz L., Mischka D., Rinne C.** 2012. *Periodisierung der Trichterbecher-Gesellschaften. Ein Arbeitsentwurf*, (w:) M. Hinz, J. Müller

- (red.) *Siedlung, Grabenwerk, Großsteingrab. Studien zu Gesellschaft, Wirtschaft und Umwelt der Trichterbechergruppen im nördlichen Mitteleuropa*, Bonn, 29 – 33.
- Preuß J.** 1966. *Die Baalberger Gruppe in Mitteleuropa*, Berlin.
- Rzepecki S.** 2004. *Spoločności środkowoneolitycznej kultury pucharów lejkowatych na Kujawach*, Poznań.
- Rzepecki S.** 2014. *Wilkostowo 23/24. Neolityczny kompleks osadniczy*, Łódź.
- Štiková E.** 1954. *Eneolitická skupina nálevkovitých pobárů v Čechách*, „Archeologické rozhledy” 6/3, 369 – 392.
- Tetzlaff W.** 1961. *Grobowce kultury pucharów lejkowatych ze Zberzynka, pow. Konin i Obalek, pow. Koło*, „Fontes Archaeologici Posnanienses” 12, 40 – 47.
- Tkachuk T.** 2000. *The Koshylyvtsy group as synthesis of the Tripolye and the Polgar traditions*, „Baltic-Pontic Studies” 9, 69 – 85.
- Uzarowicz-Chmielewska A.** 1985. *Fosa obronna na osadzie kultury pucharów lejkowatych w Stryczowicach, woj. Kielce, w świetle czteroletnich badań wykopaliskowych*, „Wiadomości Archeologiczne” 47/2 (1982), 245 – 266.
- Uzarowicz-Chmielewska A.** 1989. *Lengyel and Funnel Beaker Cultures, South-Eastern Group, Stryczowice woj. Kielce, Sites 1 and 1B, Settlements*, „Przegląd Archeologiczny” 36, 227 – 237.
- Uzarowicz-Chmielewska A., Sałacińska B.** 2013. *Osady neolityczne w Stryczowicach, woj. świętokrzyskie*, „Materiały Starożytne i Wczesnośredniowieczne” 10, 5 – 250.
- Uzarowiczowa A.** 1968. *Cmentarzysko kultury pucharów lejkowatych w Klementowicach, pow. Puławy na stanowisku XIII*, „Wiadomości Archeologiczne” 33/3 – 4, 295 – 302.
- Werra D.** 2012. *Z badań nad tzw. mąteuskim komponentem kulturouym w kulturze pucharów lejkowatych na ziemi chełmińskiej*, „Acta Universitatis Nicolai Copernici: Archeologia” 16, 229 – 252.
- Wierzbicki J.** 2013. *Wielka kolonizacja. Społeczności kultury pucharów lejkowatych w dorzeczu środkowej Warty: koniec V – poł. III tys. BC*, Poznań.
- Wierzbicki J.** 2015a. *Ceramika z ornamentem pasmowo-grzebykowym z osady kultury pucharów lejkowatych w Poganicach, pow. słupski, stan. 4. Przyczynek do studiów nad kierunkami kontaktów interregionalnych ludności grupy łupawskiej*, „Folia Praehistorica Posnaniensia” 20, 531 – 544.
- Wierzbicki J.** 2015b. *Symbolika wody w ornamentyce naczyń ceramicznych kultury pucharów lejkowatych*, (w:) A. Jaszewska, A. Michalak (red.) *Woda — żywioł ujarzmiony i nieujarzmiony*, Zielona Góra, 19 – 39.
- Wiślański T.** 1979. *Kształtowanie się miejscowych kultur rolniczo-bodowlanych. Plemiona kultury pucharów lejkowatych*, (w:) W. Hensel, T. Wiślański (red.) *Prabistoria ziem polskich*, t. II: *Neolit*, Wrocław–Warszawa–Kraków–Gdańsk, 165 – 260.
- Zápotocký M.** 1956. *Baalberská skupina v Čechách*, „Archeologické rozhledy” 8/4, 539 – 563.
- Пассек Т.С.** 1949. *Периодизация трипольских поселений (III – II тысячелетие до н. э.)*, Материалы и исследования по археологии СССР, No 10, Москва–Ленинград.
- Рыбаков Б.А.** 1965. *Космогония и мифология земледельцев энеолита*, „Советская Археология” 1, 24 – 47.

Jacek Wierzbicki
Instytut Archeologii
Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu
ul. Uniwersytetu Poznańskiego 7
61-614 Poznań
e-mail: jacwierz@amu.edu.pl

ARCHAEOLOGY
BIMARIS

DYSKUSJE
TOM 5

ISBN 978-83-946591-5-8

9 788394 659158